

Osmanlı Döneminde Yazılan Umûr-i Âmme Risâleleri

Bilal TAŞKIN*

Giriş

Akîdeyi ispatın yanı sıra onu müdafaa vazifesini de üstlenen ilm-i kelâm, muhtelif dönemlerde muhatap ve buna bağlı olarak muhteva açısından önemli değişimler geçirmiştir. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111) ile başlayan Ebu Abdillah Muhammed Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ile tekâmül eden felsefe ile tanışma, tartışma ve nihayetinde hesaplaşma serüveninde ilm-i kelâm ile felsefe disiplinleri kendi iç paradigmalarında önemli değişimlere yol açacak şekilde karşılıklı etkileşimde bulunmuşlardır. Bunun neticesinde kelâm, felsefî gelenek üzerinde onun nazârî alandaki hâkimiyetini zayıflatmak, bazı önemli meselelerdeki (illiyet, vücûdun ziyâdeliği, mâhiyetlerin mec'ûliyeti vb.) çıkarımlarına önemli eleştiriler yöneltmek etki alanını daraltmak gibi farklı açılardan müessir olmuştur.¹ Bununla beraber kelâm, felsefî geleneğin taşıdığı ve geliştirdiği pek çok meseleyi tevârüs ederek ondan etkilenmek durumunda kalmıştır.²

Bu etkileşim sürecinde ilm-i kelâmın, felsefeden alıp kendi paradigmasına göre yeniden kurgulayarak bünyesine dâhil ettiği konuların en önemlisi şüphesiz ki, umûr-i âmme bahisleridir. Bu bahislerin kelâma dâhil oluşu, kelâm ilminin

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Kelâmın felsefe karşısındaki başarısı ve özgünlüğü ile ilgili olarak bkz. A. I. Sabra, "Science and Philosophy in Medieval Islamic Theology: The Evidence of the Fourteenth Century", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 9 (1994), Frankfurt, s. 15-23.

2 İlm-i kelâmın felsefe ile hesaplaşma ve paradigma değişimi serüveni ile ilgili olarak bkz. Ayman Shihadeh, "From al-Ghazali to al-Razi: 6th/12th Century Developments In Muslim Philosophical Theology", *Arabic Sciences and Philosophy*, Cambridge, 2005, sy. 15, s. 141-179; Ömer Türker, "Kelam İlminin Metafizikleşme Süreci", *Divan*, İstanbul, 2007, c. 12, sy. 23, s. 75-92.

konusunda (*mevzû*) meydana gelen değişimle de muvâfık olmuştur. Kelâmın mevzuu mütekaddimîn döneminde Allah Teâlâ'nın zâtı ve ef'âlî iken, müteahhirîn döneminde genel olarak, Gazzâlî ile önce mevcûd³, sonrasında bilginin nesnesi olabilecek her şey, yani ma'lûm olarak ifade edilmiştir.⁴ Muhataplarına ve tartışma konularına göre farklı değişimlere sahne olan uzun gelişim sürecinde kelâmın nihâi vazifesi, dinî nasrlara bağlı kalarak İslâm düşüncesi adına, bilginin nesnesi olan -mümkün ve mümteni' kısımları ile- ma'dûmâtın ve -vâcib, mümkün ve mümteni' kısımları ile- mevcûdâtın tamamına dair küllî bir varlık ve bilgi tasavvuru inşa etmektir.⁵ Kelâm, mütekaddimîn dönemde muhatap ve tartışmaların içeriği ile orantılı olarak sınırlı bir şekilde icrâsına başladığı bu vazifesini ikmâl edebilmek için müteahhirîn döneminde bünyesinde bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Bunların en önemlilerinden biri, İslâm nazarı düşünce geleneğinde mütedâvil olan kavram ve meselelerin hemen tamamı üzerinde söz söylemeyi mümkün kılacak şekilde çalışma alanının sınırlarını genişletmek olmuştur. Bu amaçla kelâm ilmi, konusunu "dinî akîdeleri ispat etme amacı ile uzaktan ya da yakından ilgisi olan ma'lûmâtın tamamı" olarak belirlemiştir. Bu sebeple Arapkirli'nin (1864-1954) ifadesiyle ilm-i kelâmda mütekaddimîn döneminde "istidrâden"⁶ ele alınan pek çok konu, müteahhirîn dönem kelâmında kitaplarında müstakil bir mesele olarak yerini almıştır. Örneğin cevher-araz (fizik) bahsi, mütekaddimîn döneminde, genellikle isbât-ı vâcib meselesinin mütemmim bir cüz'ü olarak işlenirken, müteahhirîn döneminde "tabiiyyât/fizik" başlığı altında müstakil bir bölümde, daha mufassal bir şekilde incelenmiştir.

Kelâm ilminin yaşadığı diğer önemli değişiklik, bu ilmin, ma'dûmât ve mevcûdâtın tamamı ile ilgili -son derece tahlilî bir şekilde incelenen illet-ma'lûl, mümkün-vâcib, bir-çok, kadîm-hâdis, varlık-mâhiyet gibi- aklî/nazarî istintâca, yani metafizik yapmaya imkân tanıyan küllî/genel kavramlar alanını bünyesine

3 Ebû Hâmid Huccetü'l-İslam Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993, s. 6.

4 Ali Kuşçu, *Risâle fî Umûri'l-âmme*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 02113, vr. 179b-182a; Adududdin el-İcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, s. 45; Arapkirli Hüseyin Avni, "Mukaddime", *Cerîde-i İlmiyye*, İstanbul, 1337 h., sy. 44, s. 1326-1330. Müteahhirîn dönemde kelâmın konusu örneğin Urmevî gibi bazı müellifler tarafından 'zâtullâh' olarak belirlenmiştir. Bkz. *Risâle fî'l-fark beyne nev'ayi'l-ilmî'l-ilâhî ve'l-kelâm*, *Mecmû'u selâs-i resâil* içinde, thk. Muhammed Ekrem Ebû Gûş, Ürdün: Dârü'n-Nûr, 2013, s. 75.

5 Bu vazife kelâm ilmi için yapılan tariflerin imâ yoluyla ortaya koyduğu bir husustur. Kelâm ilmi için yapılan muhtelif tarifler için bkz. Adududdin el-İcî, *el-Mevâkıf* (*Şerhü'l-Mevâkıf* içinde), c. 1, cz. 2, s. 40; Tehânevî, *Keşşâf-u usulâhât-ı fûnûn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, c. 1, s. 31; Sa'deddin Teftazânî, *Şerhü'l-Makâsîd*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989, c. 1, s. 163; İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Muhammed Derviş, Dimeşk, 2004, s. 205. Bu tariflerde dikkat çeken temel husus dinin esaslarını temellendirmektir (*isbât*). Din, başlı başına vahye dayalı bir bilgi ve varlık tasavvurunu içermesi sebebiyle dinin esaslarının temellendirilmesi yukarıda verilen amacı gerçekleştirmeye işaret etmektedir.

6 Arapkirli, a.g.m., s. 1327.

dâhil etmiş olmasıdır. İbn Sînâ'nın metafiziğin (*ilm-i ilâhî*) temel konuları arasında ilk sırada yer verdiği ve “me'ânî'l-âmme”⁷ ya da “ilm-i küllî”⁸ olarak zikrettiği bu alan, ilk defa bir kelâmcı olan Râzî ile birlikte “el-umûrû'l-âmme”⁹ başlığı altında daha sistematik bir hale getirilmiş ve sonraki kelâmcılar tarafından “el-umûrû'l-küllîyye”¹⁰, “el-umûrû'l-âmme”¹¹, “el-umûrû's-şâmîle”¹² gibi farklı başlıklar altında büyük oranda Râzî'nin tertibine bağlı kalarak incelenmiş ve geliştirilmiştir. Böylece kelâm ilmi kendine has, bütün varlığı kuşatan bir “metafiziğe giriş” disiplinine sahip olmuştur. Kelâmın konusunun “ma'lûm” olarak değiştirilmesinden sonra böyle bir alanı bünyesine dâhil etmesi Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) ifadesiyle esasında bir “ihtiyaç” olarak zuhur etmiştir. Şöyle ki, kelâm ilmi mevcûdâtın tamamıyla ilgili inceleme yapan bir disiplindir ve mevcûdâtın her bir kısmına dair müstakil bir bölüm içerir. Örneğin vâcibü'l-vücûd konusu ulûhiyyet bahsinde, mümkünât yani, cevher ve arazlar konusu ise tabîyyât bahsinde incelenmektedir. Bunların dışında mevcûdâtın tamamını, mevcûdât arasında müşterek olan hususları ve mevcûdât arasındaki hiyerarşiyi, ilişkileri inceleyen müstakil bir alana ihtiyaç duyulmuştur ki, umûr-i âmme işte bu ihtiyacı karşılamaktadır.¹³

Vâcib ve mümkün varlıkların tamamına ya da çoğunluğuna mahmûl (yüklem) olan, onlar hakkında küllî yargılar vermeyi mümkün kılan kavramları inceleyen umûr-i âmme bahsi, temelde “vücûd-adem”, “mâhiyet” ve “illet-ma'lûl” olmak üzere üç bölümden oluşur. Vücûd-adem bahsi, mutlak vücûd, vücûdun ziyadeliği ve müşterekliği, vücûd-i zihni, ma'dûmun şeyiyyeti, ademin temâyüzü konularını; mâhiyet bahsi, mâhiyetin kısımları, vücûb, imkân, imtinâ', tekaddüm, vahdet-kesret konularını; illet-ma'lûl bahsi de illetin kısımları ve illet-ma'lûl ilişkisi ile ilgili konuları içermektedir.

Umûr-i âmme bahsi, genellikle bilgi-nazar ve mevcûdâtın kısımlarına dair bahislerin akabinde ve tabîyyât bahsinin öncesinde kelâm kitaplarının bir bölümü olarak bütüncül bir şekilde incelenmiş olmasının yanında, bu bahsin muhtelif konuları müstakil olarak pek çok risâlede konu edilmiştir. İslam düşüncesinin nazarî (felsefî ve kelâmî) müktesebâtını müttekâmil bir şekilde tevârüs eden ve bu mirası zenginleştirip geliştiren Osmanlı ilim ve irfân geleneğinde de kelâm ilminin nazarî, felsefî zemini sunan umûr-i âmme bahsine dair pek çok risâle

7 İbn Sînâ, *Risâle fî aksâmî'l-ulûmî'l-akliyye*, (*Tis'u resâil fi'l-hikme ve't-tabîyyât* içinde), İstanbul: Matbaatü'l-Cevâib, 1298, s. 76.

8 İbn Sînâ, *Mantukü'l-meşrikiyyîn*, Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1910, s. 7.

9 Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fî ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabîyyât*, thk. Muhammed el-Mu'tasimbillâh, Kum: Zevî'l-Kurbâ, 1429 h., s. 95.

10 Beyzâvî, *Tavâliü'l-envâr*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1991, s. 73.

11 Nasîrüddin Tûsî, *Tecridü'l-akâid*, İskenderiye: Dârü'l-Marifeti'l-Câmiyye, 1996, s. 61.

12 Şemseddin Semerkandî, *Sahâifü'l-ilâhiyye*, thk. Ahmed Abdurrahman, Kuveyt, 1985, s. 73.

13 Teftâzânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 289; Ali Kuşçu, *a.g.e.*, s. 181; Abdülkâdir Senendcî el-Kürdîstânî, *Takribü'l-merâm fî şerh-i tehzîbi'l-kelem*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2009, s. 33.

kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de bulunan muhtelif yazma eserler kataloglarında kayıtlı, doğrudan umûr-i âmme başlığı taşıyan ya da umûr-i âmmenin münferit alt başlıkları/konuları ile bir şekilde ilgili olan, tespit edebildiğimiz 86 risâle hakkında bilgi vermeye çalışıldı. En az bir nüshası incelenen risâleler hakkında verdiğimiz bilgiler, kütüphane/koleksiyon, nr., varsa istinsah tarihi, varak numarası bilgilerini, ayrıca, varsa farklı isimlerle kayıtlı nüshaları, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- basılmış ya da tez-kitap olarak çalışılmış tahkikli neşirleri ve içerikleri ile ilgili kısa bilgileri de içermektedir. Çalışmanın amacı İslam düşüncesinin felsefesinin nazarî müktesebâtının önemli bir bölümü olan umûr-i âmmeyle dair Türkiye kütüphanelerinde yer alan, özellikle de Osmanlı döneminde yapılan çalışmaların listesini çıkarmaktır. Ancak çalışmamızın bu alana dair yapılan eksiksiz bir çalışma olduğu iddiasında olmadığımızı belirtmek isteriz. Risâlelerin tespitinde İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Türkiye Yazmaları Veri Tabanı, Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Kataloğu (<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr>), Milli Kütüphane Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (www.yazmalar.org) ve bazı müstakil çalışmalardan istifa edilmiştir. Risâlelerin tasnifinde, umûr-i âmmenin temel üç kısmı olan, vücûd, mâhiyet, illet-ma’lûl şeklindeki tasnifi esas aldık ve her bir risâleyi ele aldıkları konulara göre ilgili başlık altında inceledik. Bununla beraber umûr-i âmmenin kendilerine yüklem olduğu ‘mevcûdât’ın kısımları hakkında bilgi veren tespit edebildiğimiz birkaç risâle için de ayrı bir başlık açtık. Ayrıca vâsita kavramını veya küllînin tahakkukunu ele alan ya da mutlak vücûdun mâhiyetini vahdet-i vücûd görüşünü savunan sûfilere göre inceleyen risâleler gibi, doğrudan umûr-i âmme ile ilgili olmasa da bu alandaki meselelerin anlaşılmasında önemli katkısı olabilecek bazı eserlere de yer verdik.

A. Mevcûdâtın Kısımları ile İlgili Risâleler

1. *Risâle fî merâtibi'l-mevcûdât bihasebi'l-kismetil-akliyye*, Seyyid Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürçânî (ö. 816/1413)

Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, nr. 00099-021, vr. 121b-122a. Eser farklı nüshalarda farklı isimlerle kaydedilmiştir. Örneğin eser, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 02181-002, vr. 63b-64a’da *Risâle fî merâtibi'l-mevcûdât* adıyla; Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, Nr. 00084-021, vr. 93b-96a’da *Risâletü'l-vücûdiyye* adıyla; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 01441-001, vr. 1b-5b’de *Risâletü'l-vücûd* adıyla ve Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 04909-006, vr. 1b-14a’da *Risâle fî beyânî temsîl-i mevcûdât bi'l-eşyâin-nûrânîyye* adıyla yer almaktadır. Bunların dışında eserin muhtelif kütüphanelerde farklı nüshaları da bulunmaktadır. Risâle Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 01181-003, vr. 56b-57a’da *Risâle der beyân merâtib-i mevcûd* adıyla Molla Hanefî’ye (ö. 900/1495), Süleymaniye Ktp., Beyazıt, nr. 07881 vr. 87b-88a’da *Risâle fî beyân-i berâtibi'l-mevcûdât* adıyla Sâdî Çelebi’ye (ö. 945/1539) nispet edilmişse de bu ikisinin dışındaki hemen bütün yazmalar Cürçânî’ye nispet edilmektedir. Risâle Salih Kibrîsî tarafından (ö. 1173/1760) *Tercüme-i risâle fî beyân-i*

merâtibi'l-mevcûdât adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Tercümenin Süleymaniye Ktp., Kemankeş, nr. 00276, vr. 1b-19a'da bir nüshası bulunmaktadır. Tercüme metni ile aynı kalemden çıkmış olması muhtemel olan yazmanın kitabesinde, eserin Seyyid Şerif Cürçânî'ye nispet edilen Farsça risâlenin tercümesi olduğu ve fakîr ve hakîr [...] Salih Kıbrısî tarafından Arapçaya tercüme edildiği kaydı düşülmüştür. Farsça risâlenin Cürçânî'nin oğlu Muhammed b. Seyyid Sened tarafından Arapçaya tercüme edilen nüshası Said Fûde tarafından şerh edilerek neşredilmiştir.¹⁴ Risâlenin Princeton Üniversitesi Ktp., Arapça Yazmalar, Yahuda Bölümü, nr. 5373'te kayıtlı diğer bir tercümesi Kemaleddin en-Nisâbü'rî'ye aittir. Ancak bu son tercüme risâlenin, yalnızca varlık mertebelerinin 'nûr' metaforu üzerinden izah edildiği ilk bölümünü kapsamaktadır. Bu bölüm Recep Duran tarafından "Seyyid Şerif Cürçânî'nin Var-olanların Dereceleri" adlı çalışmasında tahkik ve tercüme edilerek neşredilmiştir.¹⁵ Ayrıca risâle Eşref Altaş tarafından "Varlık, Varlığın Birliği ve Var Olanların Mertebeleri: Cürçânî'nin Yaklaşımı" adlı çalışmada içerik yönünden incelenmiş ve tahlil edilmiştir.¹⁶ Risâlede Cürçânî, mevcûdatı, ednâ, evsat ve a'lâ (*aşağı, orta ve yüksek*) şeklinde üç kısma ayırır. İlki, başkası ile mevcut olanlar (*mevcûd bi'l-ğayr*) ki, bunlar mümkün mâhiyetlerdir. İkincisi, bizzat mevcûd olup varlığı (*vücûd*) kendinden başka (*zâid-müğâyir*) olan mevcuttur ki, bu mütekellimîne göre Vâcibü'l-vücûd'tur. Üçüncüsü ise bizzat mevcut olup varlığı kendisinin aynısı olan mevcuttur. Müellifin muhtemelen vahdet-i vücûdu savunan sûfleri, mütekaddim dönem kelâmcılarını ve felsefecileri kastederek¹⁷ "keskin/isabetli bakış sahipleri" diye nitelediği kimselere göre bu sonuncu mevcut, Vacibü'l-vücûd'dun zâtıdır.

2. Hâşiye alâ dîbâcet-i Şerhi't-Tecrîd, İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman (ö. 940/1534)

Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 01626-001, vr. 1-15. Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 02737, vr. 106-114'da *Ta'likât alâ evâilî't-Tecrîd ve havâşîhi* adıyla kayıtlı olan bu risâlede İbn Kemal Paşa, Şemseddin İsfahânî'nin (ö. 749/1349) şerh-i kadîm olarak da bilinen *Tecrîd* şerhinin giriş bölümünde mevcûdâtın kısımları ile ilgili verdiği malûmât üzerine bazı önemli ta'liklerde bulunmaktadır.

3. Taksîmü'l-mevcûdât alâ mezhebi't-tavâif, Şemseddin Mahmud b. Abdurrahman İsfahânî (ö. 749/1349)

Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 03651-002, vr. 3b-7a. Risâlenin ayrıca Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 02766-015, vr. 108b-112a'da *Risâle*

14 Said Fûde, *Fethü'l-vedûd bi-şerh-i Risâleti's-Şerîf el-Cürçânî*, Ürdün: Dârü'l-Feth, 2013.

15 Bkz. Recep Duran, "Seyyid Şerif Cürçânî'nin Var-olanların Dereceleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1991, c. 35, sy. 2, s. 61-67.

16 Bkz. Eşref Altaş, "Varlık, Varlığın Birliği ve Var Olanların Mertebeleri: Cürçânî'nin Yaklaşımı", *İslam Düşüncesinde Süreklilik ve Değişim: Seyyid Şerif Cürçânî Örneği* içinde, M. Cüneyt Kaya (ed.), İstanbul: Klasik Yay., 2015, s. 97-129.

17 Bkz. Eşref Altaş, a.g.m., s. 108.

fi taksîmi'l-mevcûdât adıyla kayıtlı başka bir nüshası daha vardır. Risâlede müellif Eş'arîler ve Mu'tezile olmak üzere önce mütekellimine daha sonra felâsifeye göre mevcûdun kısımlarını mufassal bir şekilde ele almaktadır. Bu risâle, zikredilen ve burada yer vermediğimiz diğer yazma nüshalarda müstakil bir çalışma olarak yer almaktadır. Ancak risâlenin başındaki "önce farklı ekollere göre mevcûdâtın taksîmine dair bir mukaddime ortaya koymalıyız (*fe'l-nükaddim mukaddimeten fi taksîmi'l-mevcûdât...*)" ifadesi bu çalışmanın başka bir çalışma için mukaddime/giriş niteliğinde olduğuna işaret etmektedir. Nitekim İsfahânî, *Tecrid* şerhi olan *Tesdidü'l-kavâid fi şerh-i Tecridi'l-akâid*¹⁸ adlı eserinin hemen başında yukarıdaki ifadenin aynısını zikrederek önce mütekellimine sonra da felâsifeye göre mevcûdâtın kısımlarını incelemektedir ki, risâle ile *Tesdid*'in ifade ve içerikleri hemen hemen birbirinin aynısıdır. Dolayısıyla adı geçen risâlenin müstakil bir çalışma olmayıp, başlı başına bir konuyu bir bütün halinde ele almasından dolayı sonraki nâsih ya da talebe veya bizzat müellifin kendisi tarafından ayrıca istinsâh edildiğini tahmin edebiliriz.

B. Umûr-i Âmme Kavramı ya da Umûr-i Âmme Konuları ile İlgili Risâleler

Bu başlık altında umûr-i âmme kavramının tarifi ve içeriği ile yalnızca belli bazı temel kaynakların umûr-i bahislerinin tamamı üzerine yapılan hâşiye türü eserlere yer verilecektir.

1. Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf mine'l-umûri'l-âmme, Mirza Can Habibullah b. Abdullah eş-Şirâzî ed-Dihlevî (ö. 994/ 1586)

Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 01383, vr. 56-135. Eserin ayrıca Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr.170'te de *Hâşiye-i Şerh-i Mevâkıf* adıyla ve Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, nr.00758'de *Hâşiye alâ mebhas-i umûri'l-âmme mine'l-Mevâkıf* adıyla farklı nüshaları da mevcuttur. Hâşiye, *Şerhü'l-Mevâkıf*'in umûr-i âmme bahislerini ele alan ikinci mevkîfın tamamını ve fizik/tabiiyyât bahislerini ele alan üçüncü mevkîfın bir bölümünü kapsamaktadır.¹⁹

2. Hâşiye li-Mîr Zahid alâ Şerhi'l-Mevâkıf, Mîr Zahid b. Muhammed el-Herevî (ö. 1101/1689)

Matbaa-i Refii'l-Âlî, Leknev, 1293 h., s. 1-139. Eseri Türkiye yazma eserler kataloglarında tespit edememiş olsak da önemine binaen umûr-i âmmeye dair risâleler arasında zikretme gereği duyduk. Mîr Zâhid bu hâşiyesinde Cürçânî'nin *Mevâkıf* şerhine yapılan Siyâlkûtî ve Hasan Çelebî gibi matbu hâşiyelerde bulunmayan önemli pek çok konuyu ele almaktadır.

18 Şemseddin İsfahânî, *Tesdidü'l-kavâid fi şerh-i Tecridi'l-akâid*, Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 2012, c. 1, s. 170.

19 Bkz. Recep Duran, "Mevâkıf ve Şerh ve Hâşiyeleri", *ICANAS 38*, (Kongre bildirisi), Ankara: Atatürk Dil Tarih ve Kültür Yüksek Kurumu, 10-15 Eylül, 2005, s. 148.

3. *Risâle fi'l-umûri'l-âmme, Kara Seyyidî el-Hamîdî (ö. 913/1507)*

Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa Eyüp, nr. 00199-043, vr. 196b-198a. Kara Seyyidî'nin bu eseri, Nasîrüddin et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tecridü'l-i'tikâd* adlı eserinin İsfahânî şerhine Cürcânî tarafından kaleme alınan hâşiyenin umûr-i amme kavramının içerik ve kapsamı ile ilgili bölümü üzerine yapılan ta'liklerden oluşmaktadır.

4. *Risâle fi'l-umûri'l-âmme, Kivamüddin Yusuf b. Hasan el-Hüseynî eş-Şîrâzî (ö. 922/1516)*

Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa Eyüp, nr. 00199-44, vr. 198a-199a. Risâle, *Şerhu'l-Mevâkıf*'in, umûr-i amme bahsine tahsis edilen ikinci mevkıfının yalnızca umûr-i amme kavramının içerik ve kapsamı ile ilgili bölümü üzerine yapılan ta'liklerden oluşmaktadır.

5. *Şerh ale'l-mevkıfi's-sânî fi'l-umûri'l-âmme, İbn Kemal Paşa*

Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 00186-60, vr. 220a-221b. Hâşiyenin Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 00653-0022'de *Risâle fi izâh-i maksadı'l-evvel fi'l-umûri'l-âmme* adlı bir nüshası daha bulunmaktadır. Risâle, Cürcânî'nin *Şerhü'l-Mevâkıf*'ının umûr-i ammeyi ele alan ikinci mevkıfının vücûd ve adem kavramlarını inceleyen ilk maksadı üzerine yapılan hâşiyelerden oluşur.

6. *Risâle fi Umûri'l-âmme, Ali Kuşçu (ö. 879/1474)*

Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, nr. 02113, vr. 179b-182a. Risâle, *Şerhü'l-Mevâkıf*'in ikinci mevkıfı olan umûr-i amme bahsinin, umûr-i amme kavramının içerik ve kapsamına dair olan ilk bölümü üzerine yapılan bazı ta'likleri içermektedir.

7. *Risâle alâ mebâhisi'l-umûri'l-âmme min Şerhi'l-Mevâkıf, Hâbil Çelebi b. Abdülkerim (ö. ?)*

Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 02829-011, vr. 55a-56b. Risâlede *Mevâkıf*'in ikinci mevkıfının umûr-i amme kavramının içerik ve kapsamı ile ilgili izahâta yer verilmektedir.

8. *Risâle fi'l-umûri'l-âmme, Abdülganî Efendi, Abdülganî b. Emirşâh b. Mahmud el-Geredevî (ö. 995/1586)*

Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 00675-039, vr. 262a-268a. Risâle, Farsça bir dîbâceden sonra, Arapça umûr-i amme ya da umûr-i şâmîle kavramının tarifi ve tam olarak hangi kavramları içerdiğine dair geniş mütalaalar içermektedir.

9. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf, Kemâleddin Mes'ud b. Hüseyin eş-Şîrvânî er-Rûmî (ö. 905/1499)*

Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 00527-001, vr. 1b-75a, ist. 958/1551. *Şerhü'l-Mevâkıf* üzerine, umûr-i amme bahislerini içeren ikinci mevkıfın yedinci maksadı olan hâl bahsine kadar yapılan bir hâşiyedir.

10. *Hâşiyetü Molla Lârî alâ Şerhi'l-Mevâkıf ilâ tamâmi bahsi'l-hâl, Muslihuddin Muhammed b. Salahuddin el-Lârî (ö. 979/1571)*

Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 01182, ist. 1120/1708, vr. 1b-37b. İsminden de anlaşılacağı üzere hâşiye, ikinci mevkıfın yedinci maksadı olan hâl bahsinin sonuna kadar olan umûr-i âmme bahislerini incelemektedir.

11. *Hâşiye alâ dîbâcet-i Şerhi't-Tecrîd, Kemaleddin Hüseyin b. Muhammed b. Fahr b. Ali Lârî (ö. 918/1512)*

Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 01626-001, vr. 16a-18a. Hâşiye, mutlak vücûdun tasavvurunun bedâheti ile ilgili tartışmalar üzerine yapılan birkaç ta'likten oluşmaktadır.

12. *Hâşiye alâ dîbâcet-i Şerhi't-Tecrîd el-cedîd, Hasan Çelebi b. Muhammed Şâh Fenârî (ö. 891/1486)*

Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 01626-001, vr. 18b-28b. Eserin Kas-tamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 02589-01, vr. 1b-42b'da *Hâşiye alâ'l-Mevâkıf* adıyla ayrı bir nüshası daha mevcuttur. Hâşiye, Ali Kuşçu'nun şerh-i cedîd olarak da bilinen Tûsî'nin *Tecrîdü'l-i'tikâd* adlı eserine yaptığı şerhin, mutlak vücûd, vücûdun müşterekliği ve ziyâdeliği, adem, hâl ve ademlerin temâyüzü bahislerini kapsamaktadır.

13. *Hâşiye alâ Hâşiyeti's-Seyyid ale't-Tecrîd, Taşköprizâde Ahmed Efendi b. Mustafa (ö. 968/1561)*

Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, 00732, vr. 1b-222a. Mehmet Tahir'in *Hâşiye alâ hâşiyeti't-Tecrîd li's-Seyyid Şerîf min evvelî'l-kitâb ilâ mebâhisi'l-mâhiye* adıyla zikrettiği²⁰ hâşiye, Beyazıt/Veliyüddin Efendi, nr. 02007, vr. 76.'da *Hâşiye alâ hâşiyeti't-Tecrîd li's-Seyyid Şerîf min evvel* adıyla kayıtlıdır. Mehmet Tahir'in zikrettiği isimden de anlaşılacağı üzere eser mevcûdâtın taksîmi ile ilgili bahis-leri de içerecek şekilde Cürçânî'nin *Tecrîd-Tesdîd* hâşiyesinin başından itibaren umûr-i âmmenin ikinci bahsinin başı olan mâhiyet bahsine kadar olan konuları içermektedir. Hâşiyenin umûr-i âmme kavramı ile ilgili bölümü, zikredilen ana hâşiye içinden alınarak ayrıca da istinsâh edilmiştir. Örnek olarak bkz. *Hâşiye alâ dîbâcet-i şerhi't-Tecrîd*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr., 01626-001, vr. 35b-49a.

14. *Hâşiye alâ Şerhi't-Tecrîd, Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 901/1496)*

İstanbul Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 34/fe/1114, vr. 1a-232a. Manisa İl Halk Ktp., Akhisar Zeynelzâde, nr. 116, vr. 1b-15b'de *Hâşiye alâ Şerhi Tegrîdi'l-akâid* adıyla kayıtlı olan eser *Tecrîd*'in *Tecrîd* şerhinin arazlardan 'izâfet' bahsine kadar olan bölümleri kapsamaktadır.

20 Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınevi, ty., s. 455.

C. Mutlak Vücûd, Vücûdun Müşterekliği, Ziyâdetü'l-Vücûd, Vücûd-i Zihni, Hâriç, Nefsü'l-Emr ve Küllî Kavramlarla İlgili Risâleler

1. Risâletü'l-vücûd, Celaleddin Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî (ö. 908/1502)

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 01441-008, vr. 135b-141a. Farsça kaleme alınan bu risalede Devvânî sûfilerin varlık nazariyesini mütekellimînin görüşleri ile mukâyese ederek incelemektedir.

2. Risâle fî tahkîk-i lafzi'l-vücûd ve mâhiyetihî, Ebü'l-Vefâ (ö. ?)

Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 00634-006, vr. 179b-180b. Müellif bu risâlede vücûdun biri mastar (yalın eylem) diğeri hâsıl-ı bi'l-mastar (eylemin somut hali) olmak üzere iki anlamı olduğunu ve ikinci anlamın vâcib varlık için hâriçte aslı olarak mevcûd olmayı, mümkün varlıklar için tebe'û ve zillî (bağımlı ve gölge) varlık olarak hâriçte mevcûd olmayı ifade ettiğini belirtir. Ayrıca vücûdun vâcib ya da mümkün varlıklar hakkında mâhiyete zâid olup olmadığı meselesini ele alır.

3. Risâle fî vücûd-i mutlak, Abdülbâkî Niksârî b. Melikgazi Danişmend (ö. ?)

Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, nr. 01469, vr. 186a-193b. Risâlede müellif mutlak vücûdun, kendisi olması yönüyle (min haysü hüve hüve-lâ bi-şart-i şey) Hazreti Hakk'ın vücudu olduğunu ve bu Vücûd'un, zihni ve hâricî şeylerin (mevcûdât) mebdî olduğunu temellendirmeye çalışmakta, mutlak vücûdun hâriçte mevcûd olmadığını söyleyen kelâm ve felsefe ekollerini eleştirmektedir.

4. Risâle der marîfet ve mâhiyet-i vücûd-i mutlak, Emir Seyyid Nimetullah (ö. ?)

Süleymaniye Ktp., Darülmünevi, nr. 00055-003, vr. 49-50. Farsça olan bu risâlede müellif küllî-cüz'î, âm-hâs gibi herhangi bir kayıtlı kayıtlı olmayan mutlak vücûdun, kendisi olması yönüyle (min haysü hüve hüve) Hakk'ın kendisi olduğunu anlatmaktadır. Risâlenin Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa nr. 00615'de aynı içerikli farklı bir nüshası, Baba Nimetullah Nahcuvânî'ye (ö. 902/496) nispet edilse de, eserin dibâcesinde açıkça "Emir Seyyid Nimetullah" a nispet edilmesi eserin Emir Seyyid Nimetullah'a aidiyetini teyit emektedir. Ayrıca aynı risâle Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 00767'de de *Muhtasar der ma'rîfet ve mâhiyyet-i vücûd-i mutlak* adıyla Emir Seyyid Nimetullah'a nispet edilmektedir.

5. Tuhfetü'n-nezâre fî men'î itlâki'l-mutlak alâ Vücûdi'l-Hak, Molla Abdullah Abdurrahman b. Musa el-Celvetî (ö. 1164/1751)

Beyazıd/Veliyyüddin Efendi, nr. 01985, ist. 1139/1727, vr. 1b-41a. Eserin aynı isimle Millet/Alî Emiri, nr. 01223, vr. 60'ta farklı bir nüshası daha mevcuttur. İsminden de anlaşılacağı üzere risâle sûfilerin "Mutlak Vücûd"un Hak Teâlâ'nın zâtı olduğu yönündeki iddialarına yönelik bir reddiye niteliğindedir. Eserde Molla Abdullah, eseri Abdülganî en-Nablûsî'nin (ö. 1143/1731), vahdet-i vücûd risâlesinde, vahdet-i vücûdu savunma ve onu kabul etmeyenleri tenkit noktasında gösterdiği ifrat sebebiyle kaleme aldığını belirtmekte, Nablûsî üzerinden vahdet-i vücûd düşüncesini eleştirmektedir.

6. *Risâle fi'l-vücûd*, Nûreddin Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492)

Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, nr. 00084-020, vr. 92a-93a. Risâlenin Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 03578-003, vr. 66a-69b'de *Risâle fi'isbât-i vücûdi't-tabîî* adı ile kayıtlı farklı bir nüshası da mevcuttur. Risâlede Câmî, vücûd kavramının hâriçte mevcut olduğu tezini gerekçelendirir ve mütekellimîn ve felâsifenin tabîî küllî olan kavramların hâriçte mevcûd olmadığı yönündeki iddia ve delillerini tenkit eder. Risâle 1979'da Nicholas Heer tarafından "Al-Jâmî's Treatise on Existence" adlı çalışmada neşredilmiştir.²¹ Ayrıca risâle 2015'te Bilal Taşkın tarafından, Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalar üzerinden ve dipnotlarla izah edilerek "Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlil ve Tahkiki" adlı çalışmada Türkçe tercümesiyle birlikte yeniden yayımlanmıştır.²²

7. *Risâle fi mes'ele'ti'l-vücûd*, Ebu Said Muhammed b. Mustafa el-Konevî el-Hâdimî (ö. 1192/1778)

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 02983, vr. 1b-10a. Risâle ayrıca Milli Kütüphane/Yazmalar Koleksiyonu, nr.8221-3, vr. 10a-17b'de *Risâle-i vahdeti'l-vücûd* adıyla da kayıtlıdır. Hâdimî'nin, vücûd meselesinin, sûfiler ile ehl-i nazar (mütekellimîn ve felâsife) arasında önemli bir problem teşkil ettiğini söyleyerek başladığı risâlesi üç bölümden oluşmaktadır: Birincisi, vahdet-i vücûdu savunan sûfilerin görüşlerinin mütekellimîn ve hükemânın tezleriyle mukayeseli bir şekilde hülâsası; ikincisi, sûfilere yöneltilen itirazlar; üçüncüsü, sûfilerin sözlerinin yorumu/teveli ve itirazlara verilen cevaplar.

8. *Risâle fi tahkîk-i ma'ne'l-eyy ve'l-leys*, İbn Kemal Paşa

Köprülü/Hafız Ahmed Paşa, nr. 00330-22, vr. 324-327. Risâle Engin Erdem ve Necmettin Pehlivan tarafından "Varlığın ve Yokluğun Ötesi: Kemal Paşazâde'nin "Leys ve Eys'in Anlamının İncelenmesine Dair Risâle"si" adıyla neşredilmiştir.²³ Risâlede İbn Kemal Paşa imkân kavramını ele almakta ve Eş'arîlerin imkân anlayışını ve vücûdun mâhiyete ziyadeliği konusundaki yaklaşımlarını eleştirmektedir.

9. *Risâle fi'l-vücûd alâ asli't-tasavvuf*, İbn Kemal Paşa

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr.03189, vr. 192a-196a. Risâle Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1823-1895) tarafından *Risâle fi beyâni'l-vücûd (Resâil-i İbn Kemal Paşa* içinde, Matbaa-i İkdâm, İstanbul, 1316 h., s. 149-157) yayımlanmıştır. Farsça olan bu risâlede İbn Kemal Paşa Vâcibü'l-vücûd'un mahza nûr olduğunu belirtmekte

21 Nicholas Heer, "Al-Jâmî's Treatise on Existence", *Islamic Philosophical Theology* içinde, ed. Perviz Morewedge, New York, 1979, s. 228-258.

22 Bilal Taşkın, "Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlil ve Tahkiki", *Çanakkale Onsekiz Marti Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çanakkale, 2015, sy. 7, s. 73-109.

23 Engin Erdem-Necmettin Pehlivan, *İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2012, sy. 27, s. 87-116.

ve bu sūff anlatımı naklî ve akfî delillerle izah edip sūffilerin varlık anlayışını temellendirmeye çalışmaktadır.

10. Risâletü'l-vücûd, İbn Kemal Paşa, Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, nr. 03566-2, vr. 69b. Risâlenin farklı bir nüshası, Süleymaniye Ktp., Raşid Efendi, nr. 01142, vr. 74b-75b'de *Risâletü'l-vücûd* adıyla kayıtlıdır. Risâlede İbn Kemal Paşa ehl-i keşfîn, ehl-i nazar gibi mümkün mâhiyetleri kabul ettiklerini, onlardan farklı olarak mümkün mâhiyetlere müstakil vücûd nispet etmediklerini söyler ve eşyadaki kesreti ehl-i keşf ve ehl-i nazar müvâcehesinden izah eder.

11. Mukaddime fi İsbâti'l-vücûdi'l-müştereke, Esad b. Said (?)

Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 03722-001, vr. 1b-4b. Risâle dört mukaddimeden oluşur: Birinci mukaddimede vücûdun bedhîhi ve evvelî olduğu, ikinci mukaddimede küllî-i müşekkek olduğu, üçüncü mukaddimede vücudun âm/genel ve müştereke/ortak bir kavram olduğu, dördüncü mukaddimede ise vücûd kavramının vücûb ile münâsebeti ve vücûdun bizâtihi vücûbu gerektirdiği (*lüzûm*) izah edilmektedir.

12. Risâle fi bahsi'l-mâhiyet, Kara Seyyidî el-Hamîdî

Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 42/34, tr. 1568/975, vr. 194b-204b. Farklı bir nüshasını bulamadığımız bu risâlede Kara Seyyidî, Tûsî'nin *Tecrid* adlı eserinde mümkün varlıkların mâhiyetlerden farklı (*muğâyir-zâid*) olduğuna yönelik zikrettiği delili on başlık altında (*mebâhis*) detaylandırarak inceler ve tenkit eder.

13. Risale fi Tahkik-i ziyâdeti'l-vücûd ale'l-mâhiyye ve ademi ziyâdetihâ vemâ yeteferre'u aleyhâ, İbn Kemal Paşa

Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 05326, vr. 69b-79a. Muhtelif kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan risâle Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin Paşa, nr. 00451-28, vr. 60a-64b'de *Risâle fi beyâni enne'l-vücûd aynü'l-mâhiyye ev gayruhâ* adıyla kayıtlıdır. Risâle Yasemin Yıldız tarafından "Kemâlpaşazâde'nin Ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiyye Adlı Risâlesinin Tahkik ve Değerlendirilmesi" adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.²⁴ Risâlede İbn Kemal Paşa umûr-i âmmenin en önemli meselelerinden olan vücûdun zait olması meselesini filozoflar ve kelâmcılar açısından ele almakta ve mütekelliminin tutumunu eleştirmektedir.

14. Risâle fi beyâni ittihâdi'l-a'ra'zi'l-âmm me'a'l-mâhiyyeti fi'l-vücûd, Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö. 893/1488)

Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 02119, vr. 281a-283b. Hocazâde bu risâlesinde Kutbüddin Râzî'nin (ö. 766/1365) İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *İşârât ve't-tenbihât* adlı eserine Nasîrüddin Tûsî tarafından yapılan şerh üzerine kaleme aldığı *Muhâkemât* adlı eserinde geçen "araz-ı âm vücûdda/varlıkta mâhiyetle birdir"²⁵ ifadesi üzerine yapılan ta'liklerden oluşmaktadır.

24 Sakarya S.B.E, 2012.

25 Kutbüddin Râzî, *Şerh-u Şerhi'l-İşârât*, (İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât* içinde), Kum: en-Neşru'l-Belâga, 1435, c. 3, s. 2.

15. *Risâle fi tahkîki'l-vücûdi'z-zihnî*, İbn Kemal Paşa

Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 04920-11 vr. 51-80. Risâlenin farklı bir yazması İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi/Yazmalar, nr. 276, vr. 194a-238a'da *Risâle fi'l-vücûdi'z-zihnî* adıyla kayıtlıdır. Risâle Mehmet Aktaş tarafından "Kemal Paşazâde'nin Zihnî Varlık Risâlesi: Tahkîk ve Değerlendirme" adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.²⁶ Dört mukaddimeden oluşan risâlede İbn Kemal Paşa vücûd-i zihnî meselesini mantık ilmüne taalluk eden yönleri ve nefsi'l-emr ve hâric kavramları ile münasebeti başta olmak üzere geniş bir bakış açısıyla incelemekte ve zihnî varlık alanını kabul ve red edenlerin delillerini tartışmaktadır.

16. *Risâle fi'l-vücûdi'z-zihnî*, Kara Seyyidî el-Hâmîdî

Süleymaniye Ktp., Ragıb Paşa, nr. 01459-029, vr. 205b-209a. Risâle, Raşid Efendi, nr. 01032-029, vr. 180b-183a'da Kasım b. Halil'e nispet ediliyorsa da ilk verdiğimiz nüshanın başında risâle "*Risâle fi'l-vücûdi'z-zihnî li'l-Mevlâ Kara Seyyidî*" kaydıyla doğrudan Kara Seyyidî el-Hâmîdî'ye nispet edilmektedir. Aynı zamanda risâlenin diğer nüshaları da Kara Seyyidî el-Hâmîdî adına kayıtlıdır. Örneğin bkz. Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 00691-011, vr. 217b-221a, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr.04797-034, vr. 250b-255a. Risâlede müellif vücûd-i zihnîyi kabul edenlerin delillerini ele almaktadır. Risâle Mehmet Aydın tarafından "Kara Seyyidî-i Hamîdî ve Zihnî Varlık Risalesi: Tahkîk ve Değerlendirme" başlıklı çalışmada neşredilmiştir.²⁷

17. *Risâle fi'ş-şuhûdi'l-aynî fi mesâili'l-vücûdi'z-zihnî*, Taşköprizâde Ahmed Efendi b. Mustafa

Erzurum İl Halk, nr. 02393-13, vr. 153b-173b. Süleymaniye Ktp., Köprülü, nr. 00705, vr. 10-33'te *Risâletü'ş-şuhûdi'l-aynî fi mebâhisi'l-vücûdi'z-zihnî* adıyla kayıtlı olan eser, Muhammed Zahid Kâmil Cûl tarafından *eş-Şuhûdü'l-aynî fi mebâhisi'l-vücûdi'z-zihnî* adıyla neşredilmiştir.²⁸ Risâle, dört bölümden oluşan bir mukaddimeden, iki meslek ve bir hâtîmeden oluşmaktadır. Mukaddimede nefsi'l-emr, zihin ve hâric kavramları ve vücûd-i zihnî ile ilgili muhtelif meseleler, birinci meslekte, vücûd-i zihnîyi kabul edenlerin delilleri, ikinci meslekte vücûd-i zihnîyi reddedenlerin gerekçeleri, hâtîmede ise zihinde var olan şeylerin, mâhiyetlerin ne tür bir yansıması olduğu anlatılmaktadır.

18. *Risâle fi beyânî'l-ihtilâf fi'l-vücûdi'z-zihnî*, Âlim Muhammed İbn Hamza (ö. 1204/1789)

Süleymaniye Ktp., Manisa İl Halk, nr. 02917-12, vr. 131a-135b. Risâlenin başka bir nüshasını bulamadık. Ayrıca risâlenin kendisi adına kayıtlı olduğu Âlim

26 Marmara Üniversitesi S.B.E, İstanbul, 2014.

27 Mehmet Aydın, "Kara Seyyidî-i Hamîdî ve Zihnî Varlık Risalesi: Tahkîk ve Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2013/1, sy. 37, s. 49-93.

28 Muhammed Zahid Kâmil Cûl, *eş-Şuhûdü'l-aynî fi mebâhisi'l-vücûdi'z-zihnî*, Köln: Menşûrât-ı Cemal, 2009.

Muhammed hakkında bilgi veren kaynaklarda da, onun bu adla ve bu içerikle ilgili bir eserine rastlayamadık.²⁹ Eserde müellif, vücûd-i zihni meselesinde ihtilaf edildiğini belirtir ve vücûd-i zihniyi kabul edenler ile reddedenlerin gerekçelerini mufassal bir şekilde inceler.

19. *Hâşiye alâ şerhi't-Tecrîd fi mebâhisi'l-vücûdi'z-zihni*

Beyazıd/Veliyüddin Efendi, nr. 03256, vr. 104b-116a. Müellifini tespit edemediğimiz bu risâle İsfahânî'nin *Tecrîd* şerhinin vücûd-i zihni bahsi üzerine yapılan hâşiyelerden oluşmaktadır.

20. *Risâle fi tefsîr-i nefsi'l-emr, Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (ö. 672/1274)*

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 06326-013, vr. 21a. Risâlenin farklı bir nüshası Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler, nr. 2743-1, vr. 1b-2b'de *Risâle fi beyân-i isbât-i nefsi'l-emr* adıyla kayıtlıdır. Tûsî bu risâlesinde birin ikinin yarısı olması gibi yakîni olarak bildiğimiz hükümlerin vâkıya mutâbık olması hususunu nefsi'l-emr, zihni sübût ve hâric kavramları üzerinden incelemektedir.

21. *Şerhu Risâle fi nefsi'l-emr li't-Tûsî, Celeleddin ed-Devvânî*

Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 01259-004, vr. 52a-55b. Ayrıca *Risâle fi nefsi'l-emr* adıyla Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 01159, vr. 63a-64b'de de kayıtlı olan eser Recep Duran tarafından "Nefsü'l-Emr Risâleleri: Devvânî'nin *Şerh-u Risâleti't-Tûsî fi İsbâti'l-Cevheri'l-Mufârak el-Müsemmâ bi'l-Akli'l-Küll Adli Risalesi*" adlı çalışmada neşredilmiştir.³⁰ Devvânî bu risâlesinde, Tûsî'nin mufârik (ayrık) cevherlerle ilgili eserini okurken hükümlerin vâkı'a ya da nefsi'l-emre mutâbakatı ile ilgili zihninde tebellür eden bazı mütalaalarını kaleme almıştır.

22. *Risâle fi tahkiki nefsi'l-emr, Seyyid Şerif Cürcânî*

Milli Kütüphane/Samsun İl Halk, nr. 00243-10, vr. 86b-87a. Muhtelif kütüphanelerde pek çok farklı nüshası bulunan risâle, Recep Duran tarafından, "Nefsü'l-emr Risaleleri: Seyyid Şerif Cürcânî'nin Nefsü'l-emr ve Nefsü'l-emrle Hâric Arasındaki Fark Risalesi" adıyla neşredilmiştir.³¹ Risâlede Cürcânî eşyânın tahakkukunun ya farazî ya da hakîki olduğu ön kabulünden yola çıkarak farazî, zihni, hâricî ve nefsi'l-emrî varlık alanlarının ne olduğuna açıklık getirmektedir.

29 Bkz. Mehmet Tahir, *a.g.e.*, c. 1, s. 262; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâii'l-müellifin ve âsârü'l-musannaftin*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, c. 1, s. 147; Elif Küçükahmet, "Muhammed Güzelhisârî ve *Ezhâru't-tenzil* İsimli Tefsirinin Rivayet Açısından Değeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2013, c. 15, sy. 17, s. 146-147.

30 Recep Duran, "Nefsü'l-emr Risâleleri: Devvânî'nin *Şerh-u Risâleti't-Tûsî fi İsbâti'l-Cevheri'l-Mufârak el-Müsemmâ bi'l-Akli'l-Küll Adli Risalesi*", *Bilim ve Felsefe Metinleri*, Ankara 1992, c. 1, s. 2.

31 Recep Duran, "Nefsü'l-emr Risaleleri: Seyyid Şerif Cürcânî'nin Nefsü'l-emr ve Nefsü'l-emrle Hâric Arasındaki Fark Risalesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ankara 1992, c. 14, s. 97-106.

23. *Risâle fî nefsi'l-emr, Gelenbevî*

Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, nr. 00106, vr. 150b-151b. Risâlenin Millet/ Ali Emiri Arabi, nr.04351, *Risâle fî tahkîki nefsi'l-emr* adıyla farklı bir nüshası da mevcuttur. Gelenbevî, nefsi'l-emr kavramının sırf (*mahza*) mevcûd ve sırf madûm kavramlarından daha genel olduğunu ifade ettiği risâlesinde nefsi'l-emri mevcûd, madûm, hâriç ve zihni kavramları ile mukâyese edip, aralarındaki farklara işaret ederek izah eder.

24. *Risâle fî tahkîki nefsi'l-emr ve'l-hâriç, Mustafa b. Abdurrahman (ö. ?)*

Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 00139-002, vr. 10a-20b. Risâle hamli-i sâdıkın (dış gerçekliğe uygun yüklem) özelliği, kazıyye-i hamliyyenin (yükleme dayalı önerme) vâkıa/hârice mutâbık olması, hâriç ve nefsi'l-emr kavramlarının izâhi gibi hususları içermektedir.

25. *Risâle fî tahkîki'l-fark beyne'z-zihni ve'l-hâric ve nefsi'l-emr, Mustafa Şevket el-İstanbulî (ö. 1292/1875)*

Risâle, *Mecmûatü'l-fevâid* adıyla Mustafa Şevket'in diğer risâleleri ile birlikte basılmıştır.³² Risâlede Mustafa Şevket, zihin, nefsi'l-emr ve hâric kavramlarını vecîz bir şekilde izah etmektedir.

26. *Risâle fî tahkîki'l-külliyât, Kutbüddin Muhammed b. Muhammed et-Tahtani er-Razi (ö. 766/1365)*

Süleymaniye Ktp., Darülmesnevî, nr. 00097, vr. 41-46. Muhtelif nüshaları bulunan risâle Ömer Türker tarafından Molla Hanefî (ö. 1495) ve Emir Hasan Rûmî (ö. 1534) şerhleri ile birlikte *Risâle fî tahkîki'l-külliyât Tümüeller Risâlesi ve Şerhleri* adıyla neşredilmiştir.³³ Risâle beş kaide ve bir hâtîme ve bir vasiyyeden/ tavsiyeden oluşmaktadır. Birinci kâide küllînin cüz'iler arasında müşterek oluşunu; ikinci kâide küllînin aklı, mantıkî ve tabî'î kısımlarını; üçüncü kâide küllînin hâriçte tahakkukunu; dördüncü kâide cins ve fasıldan oluşan mürekkebe mâhiyetlerin bu terkîbinin hâricî olmadığını; beşinci kâide nev'in belirgin, cinsin belirsiz olması ve faslın nev'in illeti olmasının beyanını; hâtîme küllî bahsi ile alâkalı üç problemi; vasiyye ise ilim talibine yapılan bazı tavsiye duaları içermektedir.

27. *Hâşiye ale'l-külliyât mine'l-Metâli', Şücaeddin İlyas er-Rûmî Dimetokavî (ö. 929/1522)*

Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 01396-004, vr. 110b-144b. Hâşiyenin farklı bir nüshası *Hâşiyetü'l-hâşiye alâ Levâmi'i'l-esrâr* adıyla Manisa İl Halk Ktp., Akhisar/ Zeynelzâde, nr. 760-1, vr. 1b-43b'de mevcuttur. Eser, Sirâceddin Urmevî'nin (ö. 682/1283) *Metâli'u'l-envâr* adlı mantık kitabına Kutbüddin Râzî (ö. 766/1365)

32 Mustafa Şevket Efendi, *Mecmûatü'l-fevâid*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1318h., s. 6.

33 Ömer Türker, *Risâle fî tahkîki'l-külliyât Tümüeller Risâlesi ve Şerhleri*, İstanbul: Türkiye Y.E.K.B, 2013.

tarafından yapılan *Levâmi'u'l-esrâr fi şerhi Metâli'il-envâr* adlı şerh üzerine Cürçânî'nin kaleme aldığı hâşiyenin küllîler bahsi üzerine yapılan hâşiyelerden oluşmaktadır.

28. Risâle fî't-terdîd, Seyyid Şerif Cürçânî

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 5750-4. Muhtelif nüshaları bulunan risâle, Süleymaniye Ktp., Mehmet Nuri Efendi, nr. 00186-001, vr. 1b-2a'da *Risâletü't-terdîd el-infisâlî* adıyla kayıtlıdır. Cürçânî bu risâlede vücûdun müste-rekliğinin temellendirilmesi amacıyla ele alınan delilleri tartışırken söz konusu edilen terdîd ve taksîm kavramları arasındaki farkları ve bu kavramları arasındaki ortak yönleri izah etmektedir.

29. Risâle fî'l-ma'kûlâtî'l-ûlâ ve's-sâniye, Çavuşzade Ahmed Efendi (ö. 1105/1693)

Köprülü Ktp., Mehmet Asım Bey, nr. 00704-010, vr. 36b-38a. Müellif risâlenin başında bazı fazilet sahibi dediği kimselerin, mantık ilminin araştırma alanını tespit sadedinde şöyle dediğini nakleder: "Mantık ilmi, hâricte mevcûd olan şeylere söylenen ma'kûlât-ı ûlâ (birinci dereceden akledilirler) olan kavramlara yüklenen ma'kûlât-ı sâniyelerden (ikinci dereceden akledilirler) bahseder". Daha sonra bu ifadede dile getirilen ma'kûlât-ı ûlâ ve ma'kûlât-ı sâniye kavramlarının mâhiyetini inceler.

30. Risâle fî ta'rifi ve mâhiyeti'ş-şey

Süleymaniye Ktp., Mehmed Nuri Efendi, nr. 00186-007, vr. 33a-43a. Müellifin ismini ve farklı bir nüshasını tespit edemediğimiz bu risâle, Hayâlî'nin (ö. 875/1470) *Şerhü'l-akâid* hâşiyesinde mâhiyetin tarifi sadedinde zikrettiği "mâ bihi'ş-şey'ü hüve hüve" cümlesinde geçen "şey" kavramının mâhiyeti ile ilgili geniş mütalaalar içermektedir.

31. Ferîde fî ilmillâhi Teâlâ bi'l-ma'dûmât alâ mezhebi'l-mütekellimîn, Gelenbevî

Köprülü/Mehmet Asım Bey, nr. 00023, vr. 88b-93b. Gelenbevî bu risâlede vücûd-i zihniyi ve mümkün mâhiyetlerin sübûtunu kabul etmeyen mütekellimîne göre Allah Teâlâ'nın malûmâtı ve ma'dûmâtı nasıl bildiği problemini incelemektedir. Bu minvalde o ma'dûmun şey'iyyeti meselesini de ele almaktadır.

32. Cilâü'l-fühûm fî tahkiki's-sübût ve ru'yeti'l-ma'dûm, İbrahim b. Hasan eş-Şahrânî el-Gürânî (ö. 1101/1697)

Beyazıd/Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 03125, vr. 73a-97b. Muhtelif nüshaları bulunan eser Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 00996, vr. 69-105'te aynı isimle kayıtlıdır. Risâle Sirâcüddin Ali Osman el-Üşî'nin (ö. 575/1179) *Emâlî* adlı manzum akâid eserinin şârihlerinden birinin *Emâlî*'de geçen "ma'dûm görülebilir ve 'şey' değildir" ifadesi üzerine verdiği bazı bilgilerden hareketle ilgili konuda Mu'tezile ve Ehl-i sünnet arasındaki ihtilafı ele almaktadır. Buna göre Ehl-i sünnet, görmenin şartı vücuttur; dolayısıyla ma'dûm görülemez derken, Mukna'iyeye

(gulât-ı şıadan bir fırka ya da Mu'tezile) mümkün ma'dûm, mevcûd olmadan önce de görülebilir derler. Onlara göre rü'yetin/görmenin şartı vücûd-u aynîdir, vücûd-u nefsî değildir. Bir şey aynî olarak mevcûd olmasa da vücûd-u nefsî ile mevcûd olabilir. Risâlede Ehl-i sünnet ile Mukna'iyeye arasındaki görüş farklılığı bu zaviyeden incelenmektedir.

33. *Risâletü'l-vâsıta*, Gelenbevî

Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 07508-003, vr. 9b-10b. Risâlenin farklı bir nüshası *Risâle fi tahkiki'l-vâsıta* adıyla Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 04140-010, vr. 56b'de kayıtlıdır. Gelenbevî bu risâlede vücûd ve adem arasında bir ara varlık alanının (hâl) bulunup bulunmadığı noktasında tartışma konusu edilen vâsıta kavramının tarifi ve vâsıtanın, vâsıta fi's-sübût, vâsıta fi'l-urûz ve vâsıta fi'l-isbât kısımlarını izah etmektedir.

D. Mâhiyet Kavramı ile İlgili Risâleler

1. *Risâle fi'l-mâhiye*, Gelenbevî

Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, nr. 00106, vr. 149b. Risâle mâhiyetin mutlaka, mücerrede ve mahlûta kısımlarının tariflerini içermektedir.

2. *Risâletün tebhâsü an mâhiyeti'l-mümkinât ve'l-mümteniât*, Gelenbevî

Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 03847-008, vr. 128a. Risâlede Gelenbevî, Meşşâî filozoflara göre vâcib ya da imkân-ı hâs ile mümkün olan bütün mümkün varlıkların her birisinin, nefsü'l-emirde tahakkuk etmiş olan ezeli mâhiyetlerinin bulunduğunu ve bu mâhiyetlerin bir etkin fâil tarafından meydana getirilmediğini, onların, mâhiyetlerin mec'ûl olmadıkları yönündeki söylemlerinin de bu anlamda anlaşılması gerektiğini söyler. Ayrıca mümteni' mâhiyetlerin hem bizim zihinlerimizde hem de ilm-i ezeli de nasıl hâsıl olduklarını izah eder.

3. *Risâle fi'l-mâhiyeti'l-mümteni'a*, Gelenbevî

Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 04140, vr. 149a-150a. Gelenbevî bu risâlede bizzat mümteni' olan tasavvurların hakikî mâhiyetlerinin olmadığını, onların mâhiyetlerinin farazî mâhiyetler olduğunu izah eder. O, bu risâlede esasında, kendi ifadesiyle, zihninde tebellür eden bir soruya cevap verir. Soru şudur: İlim ile malum birbirinin çağrıştıranıdır (*mütezâyif*). Birbirini çağrıştıran (*mütezâyifeyn*) iki şeyden biri olmadan diğeri olamaz. Şu halde mümteni' olan farazî mâhiyetler nasıl bilinebilir, yani mümteni' bir mâhiyet var olmadığı halde nasıl bilinebilir? Bu soruya verdiği cevapta o, var olma noktasında esas olarak dikkate alınan hususun, mâhiyet değil [hâricî] vücûd yani hüvviyet olduğunu söylemektedir.

4. *Risâle fi't-tekaddüm*, Gelenbevî

Süleymaniye Ktp., Giresun yazmalar, nr. 00106-004, vr. 30a. Millet/Alî Emiri, nr. 04351-15, vr. 37-38'de *Risâletü't-tekaddüm* adıyla kayıtlı risâlede Gelenbevî, tekaddümün, zaman, mekân, şeref, rütbe ve illiyet kısımlarını incelemektedir.

5. *Risâle fî'l-mâhiyet*, Molla Hanefî Şemseddin Muhammed et-Tebrîzî (ö. 900/1494)

Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 02113-011, vr. 142b-146a. Molla Hanefî bu risâlesinde umûr-i âmmeden olduğunu söylediği mâhiyet kavramını cins ve fasıl kavramları üzerinden geniş bir tahlile tabi tutmaktadır.

6. *Risale fî'l-mâhiyeti'l-mümkine*, Hafidü'n-nisârî Muhammed b. Abdullah Kayserî (ö. 1188/1774)

Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 02683-006, ist. 1176/Recep-1763/Ocak, vr. 113b-118b. Risâlede müellif mümkün mâhiyetlerin me'cûl olup olmadıkları noktasındaki görüşlerin tenkîdî bir izahını sunmaktadır. Bu minvalde müellif basit ve mürekkep mâhiyetlerin her ikisini de gayr-i mec'ûl (yaratılmamış), her ikisini de mec'ûl (yaratılmış) ve mürekkepleri mec'ûl, basitleri gayr-i mec'ûl kabul edenler şeklinde üç farklı görüşü delilleri ile birlikte serdeder ve her birinin zayıf yönlerine işaret eder.

7. *Risâle fî'l-mevcûdâtî'l-hâriciyye mine'l-mâhiyye*, Müeyyetzade Abdurrahman b. Ali el-Amâsî (ö. 922/1516)

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 01161-005, vr. 92a-96b. Risâle, Cürçânî'nin *Tecrid* haşiyesinin küllînin tahakkuku, teşahhus ve mâhiyetin mevcudiyeti konuları ile ilgili bölümü üzerine yapılan ta'liklerden oluşmaktadır.

8. *Risâletü'l-îmkân*, Saçaklızâde Muhammed b. Ebubekir el-Mar'aşî (ö. 1145/1732)

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 06326-005, vr. 8a. Risâlenin ayrıca Köprülü/Mehmed Asım, nr. 000720, vr. 41b'de *Ta'lika alâ ta'rîfî'l-îmkânî'l-âm fî't-Ta'rîfât li'l-Cürçânî* adıyla farklı bir nüshası daha mevcuttur. Risâle, Cürçânî'nin, *Ta'rîfât* adlı eserinde îmkân-ı âm kavramı için vermiş olduğu tarif üzerinde yürütülen mülâhazalardan oluşmaktadır.

9. *Risâle fî beyânî kavli's-Seyyid fî ta'rîfî îmkânî'l-âm*, Dârendevî Muhammed b. Ömer el-Hanefî (ö. 1152/1739)

Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, tr. 1165/1752, nr. 00449-004, vr. 16b-19a. Risâle *Ta'rîfât*'ın îmkân-ı âm kavramı üzerine yapılan bazı eleştirileri ve mütalaaları içermektedir.

10. *Risâletü'l-îmkân*, Muhammed b. Abdullah Kayyâs el-Âmidî (ö. 1175/1762)

Süleymaniye Ktp., nr. 00795-002, ist. 1183/1769, vr. 127b-134a. Risâlenin hemen başında müellif, Kutbüddin Râzî'nin -muhtemelen *Levâmi'u'l-esrâr fî şerh-i Metâli'i'l-envâr* adlı- eserinde îmkân kavramı ile ilgili verilen geniş izahâta vâkıf olduğunu belirtir ve bu mesele üzerinde bütün problemlere dair şüpheleri gideren ve îmkânın bütün çeşitlerini izah eden bir eser yazmaya karar verdiği söyler.

11. *Risâletü'l-îmkân, Gelenbevî*

Millet/Yazmalar, nr. 04558-5, vr. 57b-74b. Risâle'nin, *Risâletü'l-îmkân: Miftâhu bâbi'l-müveccehât*³⁴ ve *Risâletü'l-îmkân*³⁵ adıyla iki farklı baskısı bulunmaktadır. Ayrıca risâle Ahmet Akgüç tarafından "İsmail Gelenbevî' de Varlık Düşüncesi"³⁶ adıyla hazırlanan doktora tezinin ekinde *Miftâhu bâbi'l-müveccehât* adıyla tahkik edilerek çalşılmıştır. Mantığın önemli meselelerinden müveccehât (modalite) konusunu ele alan ve üç bölümden oluşan risâlenin ilk bölümünde zarûret, vücûb, zarûret-i ezeliyye, zarûret-i zâtîyye, mâhiyetin mec'ûliyeti konuları; ikinci bölümünde kuvve, fiil, devâm, isti'dâd kavramları; üçüncü bölümde zâtî, mantıkî, devâmî, vuku'î, istikbâlî, hâs ve 'âm kısımları ile îmkân kavramı incelenmektedir.

12. *Risâle fi beyânîl-mâhiyeti'l-mümkîne, Ali Zîlî (ö. ?)*

Süleymaniye Ktp., Manisa İl Halk, nr. 02917-14, vr. 137a-138a. Farklı bir nüshasını bulamadığımız bu risâlede müellif, mürekkep ya da basit bütün mümkün mâhiyetlerin mec'ûl olduklarını ve bu mec'ûliyetin hangi anlamda anlaşılması gerektiği ifade eder ve mâhiyetlerin mec'ûliyeti meselesini mufassal bir şekilde ele alır.

13. *Risâle fi't-teşahhus, Molla Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm eş-Şîrâzî (ö. 1050/1641)*

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 01260-003, vr. 120b-132b. Risâlede mütekellimîn ve hukemâdan teşahhusun itibârî olduğunu söyleyenlerin delilleri ve bu delillere yönelik itirazlara yer verilmiştir.

14. *Risâle fi tahkiki mâhiyeti'l-mümkîn, İbn Kemal Paşa*

Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 04794-001, vr. 245a-256a. Muhtelif nüshaları bulunan risâle Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 03662-002, vr. 7-20'de *Risâle fi enne'l-mümkîn lâ yekûnü ahad-ü tarafeyhi evlâ bih* adıyla kayıtlıdır. İbn Kemal Paşa, "mümkünün her iki tarafından (vücûd ve adem) birinin diğerinden bizâtihî evlâ olmadığına dair bir risâledir" diyerek çerçevesini çizdiği risâlede felsefecilerin ve kelâmçıların Allah (c.c.) ve âlem tasavvurunu îmkân kavramı ekseninde karşılıklı değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

15. *Risâle fi mâhiyyâti'l-mümkînât, Çerkeşîzâde Mehmed Tefvik Halvetî (ö. 1319/1901)*

Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 00257-008, vr. 190-195. Risâle Çerkeşîzâde'nin diğer risâleleriyle birlikte (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308/1891) basılmıştır. Bu risâlede Çerkeşîzâde mâhiyet kavramını, tarifi, fâile ihtiyacı ve mec'ûliyeti açısından ele almakta ve bu hususta ileri sürülen muhtelif görüşlerin veciz bir değerlendirmesini sunmaktadır.

34 Gelenbevî, *Risâletü'l-îmkân: Miftâhu bâbi'l-müveccehât*, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmanîye, 1263 h.

35 Gelenbevî, *Risâletü'l-îmkân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1263 h.

36 Ankara Üniversitesi S.B.E, Ankara, 2006.

16. *Risâle der beyân-ı vâcibü'l-vücûd ve mümkinü'l-vücûd*, Abdülaziz b. Muhammed es-Sûfî en-Nesefî (ö. 700/1300)

Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 02802-025, vr. 143b-1148b. Farsça kaleme alınan bu risâlede Aziz Nesefî, vücûb ve imkân kavramlarını ehl-i nazarın diliyle ancak sûfî nazariye ekseninde izah etmektedir.

17. *Risâle fi tahkîki taksîmi'l-küllî*, Mustafa Şevket el-İstanbulî (ö. 1292/1875)

Risâle, *Mecmûatü'l-fevâid* adıyla (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1318 h., s. 14-19) Mustafa Şevket'in diğer risâleleri ile birlikte basılmıştır. Risâlede müellif, küllînin, cüzlerine (tümelin, tikellerine) taksîmi ile küllün, cüzlerine (bütünün, parçalarına) taksîmini, taksîm kavramının hakîkî ve itibârî kısımlarını, ilâveten, hasr ve terdîd kavramlarının infisâlî ve hamlî şeklinde ifade edilen iki kısmını incelemektedir.

18. *Cevâbu suâl an Vâcibi'l-vücûd ve mümkinü'l-vücûd me'a fâide*, Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 841/1438)

Köprülü/Fazıl Ahmed Paşa, nr. 00255-003, tr. 867/1463, vr. 106a-108a. Yazmanın kitabesinde, risâlenin Kutbüddin Ahmed İsmail Kureşî el-Kalkaşendî adlı müstensih tarafından Alaeddin el-Buhârî'nin hattından istinsâh edildiği anlaşılmaktadır. Buhârî'nin kendisine sorulan bir soruya cevaben kaleme aldığı anlaşılan risâlede kelâmcıların ve felsefecilerin vâcib ya da mümkün hakikatlerin değişmeyeceklerine dair görüşleri temellendirilerek sûfîlerin vâcib zâtın mümkün olması yönündeki iddiaları eleştirilmektedir.

19. *Risâletü'l-vücûb*, Çerkeşizade Muhammed Tevfik

Süleymaniye Ktp., Atf Efendi, nr. 01722-001, vr. 1b-13b. Risâle Çerkeşizâde'nin diğer risâleleriyle birlikte (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308/1891) basılmıştır. Risâlede vücûb kavramı, akli ve şer'î kısımları, Allah'a vücûb isnâd edilmesi, Allah'ın tevbeleri kabulünün vücûbu gibi konular ele alınmaktadır.

20. *Risâle fi istinâdi'l-kadîmi'l-mümkün ile'l-müessir*, İbn Kemal Paşa

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 03662-007, vr. 72b-78a. Muhtelif kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan risâle Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, nr. 01580-31, vr. 117-120'de *Hel-yecûzü en-yestenide'l-kadîmi'l-mümkün ile'l-müessir* adıyla kayıtlıdır. Risâlede İbn Kemal Paşa, kelâmcılar ile hukemâ arasında meşhur olan, mümkün kadîmlerin müessire ihtiyaç duyup duymadıkları noktasındaki tartışmayı ele almaktadır.

21. *Risâle fi tahkîki lüzûmi'l-inkân li'l-mümkün*, İbn Kemal Paşa

Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 04797-021, vr. 131a-138b. Risâlenin farklı kütüphanelerde pek çok nüshası bulunmaktadır. Risâlede imkân nisbetinin mümkün mâhiyetlerden asla ayrılamayacağı, aksi takdirde mümkün mâhiyetin mümkün olamayacağı belirtilmekte ve imkân kavramı mütekellimîn ve felâsife perspektifinden ele alınmaktadır.

22. *Risâle fi tahkiki murâdi'l-kâilîne bi'l-hâl*, İbn Kemal Paşa

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi/Yazmalar, nr. 276, vr.209b-213a. Risâle ayrıca *Risâle fi makâli'l-kâilîne bi'l-hâl*, adıyla Süleymaniye Ktp., Manisa İl Halk, nr. 2929-2, vr. 3b-5b'de mevcuttur. Müellif risâlede Mu'tezile'nin hâl teorisini ele almakta ve teoriye dair ileri sürülen delilleri ve itirazları incelemektedir.

23. *Risâle fi tahkiki murâdi'l-kâilîne bi-enne'l-Vâcib Te'âlâ mûcibü bizzât*, İbn Kemal Paşa

Süleymaniye Ktp., Manisa İl Halk, nr. 02947-10, vr. 102b-111a. Risâlenin farklı bir nüshası *Risâle fi murâdi'l-kâilîne bi-enne'l-Vâcib Te'âlâ mûcibün bizzât* adıyla İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi/Yazmalar, nr. 276, vr. 313b-322a'da kayıtlıdır. Risâlede felsefecilere nispet edilen, âlemin Allah Teâlâ'dan zorunlu olarak meydana geldiği yönündeki iddia ele alınmakta ve konu kelâmcılar, felsefeciler ve sûfiler açısından incelenmektedir.

24. *Risâle fi vücûbi'l-Vâcib*, İbn Kemal Paşa

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi/Yazmalar, nr. 276, vr. 322b-339b. Farklı nüshaları bulunan risâle Süleymaniye Ktp., Manisa İl Halk, nr. 17a-28a'da *Risâle fi tahkiki vücûbi'l-Vâcib* adıyla kayıtlıdır. Risâlede önce vücûd kavramı ele alınmakta sonrasında vücûd ve vücûb arasındaki ilişki kelâmcılar ve felsefeciler perspektifinden incelenmektedir.

25. *Risâle fi beyâni ma'ne'l-ca'l*, İbn Kemal Paşa

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi/Yazmalar, nr. 276, vr. 31b-51a. Süleymâniye Ktp., Manisa İl Halk, nr. 02929-3, vr. 5b-15a'da *Risâle fi tahkik-i ma'nâ ca'li'l-mâhiye* adıyla kayıtlı olan risâlede İbn Kemal, ca'l (yaratma) kavramı ve bu kavrama anlam bakımından yakın olan halk, îcâd, ihdâs, ibdâ', ihtirâ' ve tekvîn kavramları arasındaki farkları belirttikten sonra mümkün mâhiyetlerin mec'ül (yaratılmış) olup olmadıkları yönünde kelâmcılar ile felsefeciler arasında cereyân eden tartışmayı mufassal bir şekilde incelemektedir. Risâle Ömer Mahir Alper tarafından içerik yönünden incelenmiştir.³⁷

26. *Esi'le ve'l-ecvibe*, Kara Seyyidî el-Hamîdî

Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 00810-020, vr. 90a-90b. Risâlenin farklı bir nüshası Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 01610-19, vr.116-117'de *Suâlâtü Kara Seyyidi fi'l-keâm* adıyla kayıtlıdır. Risâle, Kara Seyyidî'nin, *Şerhü'l-Mevâkîf*'in ikinci mevkîfının ikinci mersadının, mâhiyetin mec'ûliyyetini inceleyen altıncı maksadında ele alınan konularla ilgili bazı sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bu sorular şunlardır: Fâile ihtiyaç duymak ile imkân arasındaki fark nedir? "Hüviyyet mec'üldür, mâhiyet mec'ül değildir" diyenlerin bu sözü ile musannifin

37 Ömer Mâhir Alper, "Mâhiyetin Mec'ûliyeti Bağlamında Kemâlpaşazâde'nin Cürçânî Eleştirisi", *İslam Düşüncesinde Süreklilik ve Değişim: Seyyid Şerîf Cürçânî Örneği* içinde, M. Cüneyt Kaya (ed.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 197-226.

(Cürcânî) “Mec’ûliyyet, hüvviyete ilişiktir (*lâhik*)” ifadesi arasındaki fark nedir? Şârihin fâile ihtiyaç duymayı mâhiyetin değil de vücûdun levâzımından kabul etmesinin sırrı nedir?

27. Risâle alâ bahsi’l-îmkân mine’l-Mevâkıf, Sinanüddin Yusuf el-Amâsî el-Halvetî (ö. 1000/1591)

Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 01800, vr. 91b-93b. Cürcânî’nin *Mevâkıf* şerhinin îmkân bahsi üzerine yapılan bazı ta’liklerinden oluşmaktadır.

E. İlet ve Ma’lûl ile İlgili Risâleler

1. Risâle fi’l-illeti’t-tâmme, Nasîrüddin et-Tûsî

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 11143-10, vr. 55a-56a. Muhtelif nüshaları bulunan risâle Giresun yazmalar, nr. 03571, vr. 110b-111b’de *Risâle fi’l-illeti’t-tâmme* adıyla kayıtlıdır. Risâlede Tûsî, illet-i tâmmenin ma’lûlünden ayırlamayacağı, ilk illetin hem bütün mümkün varlıkların ilk ilkesi hem de zorunlu olarak varlığı kendinden olan varlık (*vâcibü’l-vücûd li-zâtihi*) olduğu gibi illet bahsinin temel konularını ele almaktadır.

2. Risâle fi hakki’l-Vücûdi’l-Mutlak, Bağdâdîzâde Hasan Çelebi (ö. 986/1578)

Konya Bölge Yazma Eserler/Darende, nr. 00112-1, vr. 1b-6a. Risâle, illet-i tâmmenin basit ya da mürekkep olması üzerinde yürütülen bir tartışmayı ele almaktadır. Buna göre ilk mebd’è, ilk meydana gelen varlığın (*ma’lûl-ü evvel*) illet-i tâmmesidir. Ancak burada şöyle bir sorun vardır: İlk mebd’è üzerine ârız/yüklem olan “mutlak vücûd”, ilk ma’lûlden öncedir. Bu durumda ilk ma’lûlden önce hem ilk illet hem de ona ârız olan mutlak vücûdun varlığı söz konusu olur ki, bu da ilk ma’lûlün illetinin, yani ilk mebd’è olan illetin, hem kendisi hem de kendisine ârız olan mutlak vücûddan mürekkep olması sonucuna götürür. Bu ise ilk mebd’ènin basit olması ilkesi ile çeliştiği için bâtıldır. Bağdâdîzâde, risâlesinde bu probleme izahât getirmektedir. Verdiği cevapta ilk mebd’è olan illet-i tâmmeye ârız/yüklem olan mutlak vücûdun ilk mebd’èden önce olmadığını ileri sürmektedir. Bu cevap Lârîcazâde (ö. ?) tarafından ayrı bir risâlede eleştirilmiştir.

3. Risâle fi ademi tekaddümi’l-Vücûdi’l-Mutlak li’l-Bârî, Larîcazâde

Süleymaniye Ktp., Rağıp Paşa, nr. 01459-029, vr. 214a-216a. Kitâbede risâlenin tanıtımıyla ilgili şu ifadeye yer verilmiştir: “Risâle Şerif [Cürcânî]’ye yapılan itiraza verilen cevabı red hakkındadır. İtiraza verilen cevap şudur: Bârî için “mutlak vücûd” [yüklemi] ilk mâ’lûlden önce değildir.” Ayrıca risâlenin nispetini belirleyen şu ifade yer alır: “Bu risâlenin, Larîcazâde tarafından Bağdâdîzâde’nin sorularına verilen cevaplardan oluştuğu söylenmiştir.” Larîcazâde risâleyi, kitâbedeki ifadede anlaşıldığı gibi, illet-i tâmmenin tarifi ile ilgili Seyyid Şerif Cürcânî tarafından yapılan itiraza verilen cevabı red için Bağdâdîzâde tarafından ileri sürülen argümanları eleştirmek amacıyla kaleme almıştır. Cürcânî, illet-i tâmmenin tarifinde geçen, bir şeyin meydana gelmesini sağlayan “bütün” sebepler ifadesinin “bütün (*cemî*)”

kaydını içermesi sebebiyle terkibi çağrıştırdığını, halbuki illet-i tâmmenin basit de olabileceğini söyleyerek tarife itiraz eder. Risâle müellifinin “bazı ekâbir” dediği kimseler, illet-i tâmmen basit de olsa kendisine ârız olan “mutlak vücûd” yüklemi ile birlikte oldukları için yine de terkip ihtimâlinin sürdüğünü dile getirerek Cürçânî’ye cevap verirler. Bu cevaba karşı Bağdâdîzâde, Bârî Teâlâ’ya ârız olan mutlak vücûdun O’ndan sonra olduğunu, yani ilk ma’lûlden önce olmadığını söyleyerek karşı çıkar. Risâlede Lârîcazâde “sözde müderris” dediği Bağdâdîzâde’nin cevabını eleştirmektedir.

4. Risâle fî bahsi’l-illet ve’l-ma’lûl, Hoca-zâde Muslihuddin

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 01161-006, vr. 98b-100a. Eser Cürçânî’nin *Tecrîd* hâşiyesinin illet bahsi üzerine yapılan ta’liklerden oluşmaktadır. Hoca-zâde risâlede bazen şârih İsfâhanî’ye bazen de muhaşşî Cürçânî’ye tenkitler yönelir.

5. Risâle fî mes’ele-i takdîmi’l-illeti’t-tâmmen ale’l-ma’lûl, İbn Kemal Paşa,

Milli Kütüphane/Tokat İl Halk, nr. 00123-26, vr. 138b-149b. Muhtelif nüshaları olan risâle, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 03662-006, vr. 52-72’de *Risâle fî’l-illeti ve’l-ma’lûl* adıyla kayıtlıdır. Risâle Ahmet Cesur tarafından “Kemal Paşazâde’nin Risâle fî tekaddümi’l-illeti’t-tâmmen ‘ale’l-ma’lûl Adlı Eserinin Tahkîk, Tercüme ve Değerlendirmesi”³⁸ adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Risâlede İbn Kemal, illet kavramının tarifini ve kısımlarını incelemekle beraber kendinden önceki mütekellimîn ve felâsifeye de eleştiriler yönelterek umûr-i âmme bahsinin önemli konularından olan illet bahsini mufassal bir şekilde izah etmektedir.

6. el-Meslekü’l-muhtâr ilâ-ma’rifeti’s-sâdiri’l-evvel ve ihdâsi’l-âlem bi’l-ihdiyâr, Burhaneddin İbrahim b. Hasan el-Kürdî el-Gürânî

Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 03680-021, vr. 262a-289b. Risâlenin farklı bir nüshası Millet/Feyzullah Efendi, nr. 01174-1, vr. 1b-12b’de *el-Meslekü’l-muhtâr fî ma’rifeti’s-sâdiri’l-evvel ve ihdâsi’l-âlem bi’l-ihdiyâr* adıyla kayıtlıdır. Risâlede İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) “Birden bir çıkar” diyenleri cehalete nispet ettiği ifadesi ile Sadreddin Konevî’nin (ö. 673/1274) “Bu ifadeyi söyleyen hukemâ doğru söylediler ancak ilk sâdir olanın ne olduğu sorusunun cevabını yanlış verdiler” sözü arasında aslında bir çelişki olmadığını belirtir ve sudûr konusunu İbnü’l-Arabî ve Konevî’nin ifadeleri ve tesir-illet kavramları ekseninde ele alır.

7. Risâle fî beyânî’l-fâide ve’l-illeti’l-gâiyye, Seyyid eş-Şerîf Cürçânî

Süleymaniye Ktp., Balıkesir İl Halk, nr. 1235-3, vr. 9b-10a. Risâle Süleymaniye Ktp., Âtuf Efendi, nr. 02420, vr. 8a-9b’de *Risâle fî’l-fâide ve’l-garaz ve’l-illet* adıyla kayıtlıdır. Risâlede Cürçânî illet, fâide, garaz, maksûd, illet-i gâiyye kavramları arasındaki farkları izâh etmekte ve mütekellimîn ile felâsifenin Allah’ın fiillerindeki hikmetle alakalı görüşlerine yer vermektedir.

38 Sakarya Üniversitesi S.B.E, Sakarya, 2011.

8. *Hâşîye alâ Şerhi'l-Mevâkıf li-mebâhisi'l-ille ve'l-ma'lûl*, Kara Seyyidî Hâmîdî

Bayazıd/Veliyyüddin Efendi, nr. 02186, vr. 138b-143a. Risâle Cürcânî'nin *Mevâkıf* şerhinin illet-ma'lûl bahsi üzerine yapılan bazı ta'liklerden oluşmaktadır.

9. *Risâletü'r-red bi ademi'l-illeti't-tâmme*, Hasan Çelebi b. Muhammed Şâh Fenârî

Süleymaniye Ktp., Amasya İl Halk, nr. 01849-10, vr. 73b-78a. Farklı bir nüshasına rastlayamadığımız bu risâlede müellif, önce, bütün yönlerden bir/vâhid olan şeyden birden fazla şeyin sâdır olmasının mümkün olup olmadığı şeklinde mütekellimîn ile felâsife arasında cereyân eden tartışmayı ele alır ve felâsifenin bu noktada ileri sürdüğü delilleri tek tek reddeder. Daha sonra ise mütekellimînin, Hakk Teâlâ'nın illet-i tâmme olmadığı yönündeki iddialarını temellendirerek izah eder.

Değerlendirme

Gazzâlî ile başlayan süreçte özellikle, Fahreddin er-Râzî'den itibaren kelâm literatürünün önemli bir alt başlığı haline gelen umûr-i âmme bahisleri, kelâmcılar tarafından, önce filozoflar daha sonra da vahdet-i vücûdu savunan sûfiler ile yapılan Allah ve âlem tasavvuruna dair tartışmaların kavramsal zemini olarak görülmüş ve geliştirilmiştir. Bu alanla ilgili temel paradigmayı belirleyen eserler er-Râzî'nin *Mebâhisi*, Tûsî'nin *Tecrîd*'i, Beyzâvî'nin *Tevâli'ul-envâr*'ı, Şemseddin Semerkandî'nin *Sahâifi*, Cürcânî şerhi ile birlikte Adududdin el-İcî'nin *el-Mevâkıf*'ı, Sâdeddin Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd*'ı ve Şemseddin İsfahânî ve Cürcânî'nin konuyla ilgili muhtelif eserlere yaptığı şerh ve hâşiyeleri olmuştur. Bu eserler müteahhir dönem kelâm literatürünü şekil ve muhtevâ açısından belirleyen eserlerdir.

Cürcânî'den sonra, yani IX/XV. yüzyılın başlarından Gelenbevi'ye, yani XII/XVIII. yüzyılın sonlarına kadarki dönemde -Taşköprizâde'nin *el-Me'âlim fi ilmi'l-keâm*'ını istisnâ edecek olursak- mezkûr eserler usul ve tertibine göre yazılan müstakil bir esere rastlamıyoruz. Yaklaşık dört yüzyıllık bu dönemde, başta Beyzâvî'nin *Tavâli*'i, Şemseddin İsfahânî'nin şerh-i kadîm ve Ali Kuşçu'nun şerh-i cedîd olarak bilinen *Tecrîd* şerhleri, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd*'ı, Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı üzerine ya da bunların belirli bölümleri üzerine yapılan hâşîye ve ta'likler türü risâleler/eserler kaleme alınmıştır.

Osmanlı döneminde umûr-i âmme konuları üzerine risâle yazıcılığının *Şerhu'l-Mevâkıf*'ın medreselerde okutulmasını teşvik eden³⁹ Fatih Sultan Mehmet'ten (ö. 886/1481) itibaren başladığını söyleyebiliriz. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı ilim ve irfân geleneğinde hem mezkûr konular hem de genel anlamda İslam nazariyatı üzerine ilk eserleri ve risâleleri telif eden Molla Fenârî (ö. 834/1431), Kadızâde Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) Ali Kuşçu (ö. 879/1474),

39 Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîyye Teşkilâtı*, Ankara: T.T. Kurumu Basımevi, s. 26.

Fethullah Şirvânî (ö. 891/1486), Hasan Çelebî Fenârî (ö. 891/1486), Hocazâde Muslihuddin (ö. 893/1488), Molla Lütîfî (ö. 900/1495), Hatîbzâde Muhyiddin (ö. 901/1496), Kara Seyyidî (ö. 912-3/1507), İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) gibi önemli müellifler Sultan Fatih, II. Beyazîd (ö. 918/1512) ve Sultan Yavuz (ö. 926/1520) dönemlerinde yaşamışlardır.

Umûr-i âmme ile ilgili risâle telif etme geleneğinin Osmanlı ilim çevrelerinde yaygınlaşıp gelişmesi *Mevâkıf*, *Makâsîd*, *Tecrîd ve Tavâli'* gibi temel eserler ve bunların şerhlerinin eğitim sisteminde etkin hale gelmesi ve temel metinler olarak kabul görmesiyle ilgilidir. Başka bir ifade ile bu metinler Osmanlı medeniyetinin nazarî müktesebâtını besleyen temel metinler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada zikredilen risâleler ve içerikleri göstermektedir ki, umûr-i âmmenin temel meseleleri XIX. asrın başlarına kadar Osmanlı nazarî düşünce geleneğinde canlılığını korumuş ve tartışılıp geliştirilmiştir. Mutlak vücûdun Hakk'ın zâtının aynısı olup olmaması, vücûd-u zihnî ve nefsü'l-emr kavramlarının çerçevesi, mâhiyetin mec'ûliyeti ve illiyet meselesi ile ilişkili meseleler vahdet-i vücûdu savunan sûfiler, İslam felsefecileri ve kelâmcılar arasında cereyan eden tartışmaların merkezinde olmuştur. Ayrıca *Mevâkıf*, *Makâsîd*, *Tecrîd ve Tavâli'* merkezli bu tartışmalar ile ilgili risâle ve eserler Osmanlı ilim ve irfân geleneğinin yalnızca fıkıh-fetâvâ eksenli olmayıp aynı zamanda nazarî-aklı mirası taşıma ve geliştirme noktasında da etkin ve iddialı olduğunu ve bunu başardığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Döneminde Yazılan Umûr-i Âmme Risâleleri

Bilal TAŞKIN

Özet

Osmanlı ilim irfân geleneği, fıkıh ve tasavvufun yanı sıra İslam düşüncesinin nazarî, felsefî ve kelâmî müktesebâtını da tevarüs eden ve bu mirası zenginleştirip geliştiren müttekâmil bir gelenektir. Kelâm ilminin nazarî, felsefî zeminini sunan umûr-i âmmeye dair Osmanlı döneminde pek çok risâle kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de bulunan muhtelif yazma eserler kataloglarında kayıtlı, doğrudan umûr-i âmme başlığı taşıyan ya da umûr-i âmmenin münferit alt başlıkları/konuları ile bir şekilde ilgili olan, tespit edebildiğimiz 86 risâle hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu meyanda risâlelerin diziminde son dönem kelâm eserlerinde umûr-i âmme konularının izahında tercih edilen tertibe riayet edilmiştir. Buna önce mevcutların kısımlarına dair risâleler, daha sonra sırasıyla varlık-yokluk, mâhiyet ve illiyet ile ilgili risâleler zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Umûr-i Âmme, Osmanlı, Varlık, Mâhiyet, İllet.

Umûr-i Âmme Treatises Written in the Ottoman Period

Bilal TAŞKIN

Abstract

The Ottoman tradition of knowledge and wisdom is a sophisticated one that has inherited the theoretical, philosophical and rhetorical acquirments of the Islamic thought as well as its juridical and spiritual (sûfi) elements. Within this tradition, a considerable number of treatises related to *umûr-i âmme* [ontological concepts] that present the theoretical and philosophical roots of the science of *kalam* were also produced. This paper endeavors to introduce the related eighty-six treatises registered in the manuscript libraries of Turkey by respecting the order in which *umûr-i âmme* topics were organized in later *kalam* works. Hence, the treatises on the division of existents come first, followed by those related to existence, essence and causality.

Keywords: *Umûr-i Âmme*, Ottoman, Existence, Essence, Causality.

